

4.

Elbillenő forgatókönyvek

KISS SÁNDOR

A forgatókönyv — eredeti jelentése szerint — előírás arra vonatkozóan, hogy bizonyos cselekvéseket hogyan kell elvégezni; ez a jelentés már a szó nyelvészetén kívüli használatában ki szokott bővülni a „tipikus cselekvés” mozzanatával, majd az „előírt tipikus cselekvéssorok” mellett kezdik forgatókönyvnek nevezni a „tipikus eseménysorokat” is. A nyelvészet, úgy tűnik, elsősorban ez utóbbi értelmet ragadja meg: a forgatókönyv az időben rendezett tipikus eseménysorokról alkotott tudás.¹ Mindamellett célszerűnek látszik — a megfelelő szövegnyelvészeti alkalmazás érdekében — a forgatókönyv fogalmáról olyan meghatározást adni, hogy abban utaljunk a tipikusnak tekinthető eseménysorok nyelvi megvalósulására is, valamint arra, hogy még oly tipikus eseménysorokhoz is esetleg több, különböző jellegű nyelvi megvalósulás rendelhető hozzá. Ezért a továbbiakban forgatókönyvön a következőt értjük: *elképzelés arról a mintáról, amely szerint valamely tipikus esemény sor nyelvileg ábrázolható.*

Világossá kell tennünk, hogy a forgatókönyv fogalma ilyenformán két egymással összefüggő, de mégis megkülönböztetendő megformálást implikál. Egyrészt a nyelvi minta a nyelvi kommunikáció számára megragadhatóvá és előadhatóvá tesz egy bizonyos tudást, másrészt azonban ez a tudás — a rendezett eseménysorról alkotott képzelés (és a gyakorlatban megvalósuló cselekvésminták bizonyos értelemben rituális kidolgozása) — maga is megformálás eredménye, amely egyébként a nyelv közreműködése nélkül nem volna lehetséges.

A továbbiakban a forgatókönyveket nyelvi megvalósulásuk felől közelítjük meg, tehát kiválasztott szöveganyagban kíséreljük meg felderíteni bizonyos tipikus eseménysorok lenyomatát. Eközben feltételezzük, hogy a szövegben a várt, neutrális minták helyett valamilyen irányban módosult, „elmozdult” minták jelenhetnek meg: a nyelvi ábrázolás sajátosságaiból arra következtethetünk, hogy a szövegező egy elváltozott eseménysorhoz dolgozta ki a megfelelően elváltoz-

¹ Beaugrande–Dressler (1981: 95) szerint a forgatókönyv (*Schema*) olyan globális tudásminta, ahol az események és állapotok időben és okságilag rendezett sorban jelennek meg („Schemata sind globale Muster von Ereignissen und Zuständen in geordneter Abfolge, wobei die Hauptverbindungen in zeitlicher Nähe und Kausalität bestehen”) — így hipotéziseket alkothatunk a sor várható folytatásáról. A szerzők a „globális minta” különböző típusait a szövegkezeléshez szükséges tudás elrendezéseiként mutatják be (vö. 93). Vö. még Tolcsvai Nagy 2001: 75; Petőfi 2004: 57.

tatott mintát. Viszonylag szűkre szabott korpuszunk, amely Mátyás Iván néhány novelláját tartalmazza², bőséges anyagot szolgáltat az ilyen „elbillenő” forgatókönyvekhez; a tipikus eseménysoroknak a fiktív szövegvilágban gyakran bekövetkező torzulása és a hozzájuk rendelt nyelvi kép alakulása természetesen itt is alapvetően összefüggnek.

A forgatókönyvek szövegbeli megvalósulása feltételezi, hogy a dekódoló megérti azokat az orientáló jelzéseket, amelyek a tipikusnak tekinthető eseménysor kezdetére, folytatására és lezárulására utalnak — egy narráción belül tehát a forgatókönyv lenyomatának izolálásához számon tarthatunk „kiváltó”, „továbbvivő” és „telítő” mozzanatok. A megvizsgált szöveganyag kínálja a következő példákat:

(1) a) kiváltó mozzanat: T 166 *Először a tanúk jöttek (...) Csak Turcsányi és a menyasszonya nem voltak sehol;*

b) továbbvivő mozzanatok³: T 169 *Egymásba kapaszkodva jöttek. Turcsányi és a menyasszonya;* T 170 *Bevágtattak egy homályos terembe. — Anyakönyvi hivatal;*

c) telítő mozzanat: T 181 *Esküvő után beültek egy kis eszpresszóba a Harminckettesek terén.*

A nyelvi ábrázolt eseménysort és annak összetevőit könnyen azonosíthatjuk a szövegben expliciten is megjelölt, társadalmilag kodifikált rítussal, amelynek neve egyben a novella címe is: „Egy esküvő”.

(2) a) T 266 *Nagyon szerettük azt a mozdulatot, ahogy Éva néni beadta a dolgozatfüzeteket (...) Repültek a dolgozatfüzetek, én is megkaptam a magamét;*

b) T 267-8 [*Éva néni:*] — *Bizonyára nagyon érdekel benneteket, hogy miről írtok dolgozatot (...) A tavaszról írunk;*

c)⁴ T 273 *szedik össze a dolgozatfüzeteket (...) Mintha Magdalenics már írás közben összeszedte volna a dolgozatfüzeteket.*

A szöveg sajátos metszetben jeleníti meg egy munkafolyamat egymást követő aktusait, amelyeket jól ismerünk az iskolai tevékenységből, A cím itt is megadja a szóban forgó ritualizált eseménysor nevét: „Dolgozatírás”.

(3) a)⁵ T 201-2 [*A fiú:*] — *Holnap feljön valaki (...) [Elbeszélő szöveg:] A lány megrázta a haját, ahogy körülnézett;*

² Mátyás Iván: *Tribünök árnyéka*. Budapest, Magvető Zsebkönyvtár, 1974. „T” jelzéssel és az azt követő oldalszámmal erre a kiadásra utalunk.

³ Ezeknek sorát természetesen mindegyik példánkban hosszabban idézhetnénk.

⁴ A telítő mozzanat itt ismétlődik; ennek magyarázatát l. alább.

⁵ A tipikusnak tekinthető eseménysor kezdete — a kiváltó mozzanat, amelyből kiindulva várjuk a ‘fiú’ és a ‘lány’ találkozásának lefolyását — itt bizonyos lassúsággal épül ki.

- b) T 204 [A fiú] *Egy fürdőköpenyt dobott a lánynak; T 205 [A lány] Fürdőköpenyben állt az ablaknál. Aztán leült egy székre, onnan integetett. A fiú a díványról integetett; T 206 A lány megint azzal a figyelmes tekintettel hajolt a fiú fölé. Az lehúzta magához;*
 c) T 208 *Két kezébe fogta a lány arcát. — Mennünk kell.*

Az elbeszélés címe — „Lány az uszodából” — ezúttal nem az eseménysorra vonatkozik. Ennek megpróbálhatunk közkeletű nevet adni, amely lehetne pl. „randevú”.

Mielőtt rátérnénk e rövid dolgozat tulajdonképpeni témájára, az „elbillenő” forgatókönyvekre, legyen szabad közbevetni két általánosabb érvényű megjegyzést. Egyrészt az eseménysorok nyelvi konverziója — a minták nyelvi megvalósulása — szükségképpen tartalmaz olyan elemeket, amelyeket a stiláris/konnotatív variáció keretébe utalhatunk (nem csupán irodalmi szövegek esetében).⁶ A fenti példák is jól mutatják, hogy az eseménysor elemeinek megjelölése gyakran alárendelődik valamely szubjektív-affektív kifejezésnek: T 266 *Nagyon szerettük (...), ahogy; T 267 Bizonyára nagyon érdekel benneteket;* a tulajdonképpeni esemény mellett hangsúlyt kaphat a narrátor vagy a szereplő szubjektív percepciója, ill. az észlelések sorrendje: T 169 *Egymásba kapaszkodva jöttek. Turcsányi és a menyasszonya; T 273 Mintha;* vagy a szóhasználat révén jutunk expresszív szférába: T 170 *Bevágattak; T 266 Repültek.* A másik megjegyzés arra a mintára vonatkozik, amelyet az eseménysor nyelvi ábrázolásának előképeként gondolhatunk el. Azt kell feltételeznünk ugyanis, hogy adott eseménysorból a leendő nyelvi megjelenítés mintája nem következik automatikusan, hanem valamilyen módon „választás” tárgya, s így a kiválasztás motívumai tárgyai lehetnek a tudományos reflexiónak is. A probléma nyilvánvaló bizonyos specifikus eseménysorok leképezésekor, mint azt jól mutatja a fent idézett példaanyagban a „randevú” elmondása. Hogyan lehet elmesélni egy randevút? A nyelvi teljesítmény során az elbeszélőnek valahogyan át kell hágnia az „illendőségnek” nevezett tabut, és innen adódik a szóban forgó elbeszélésben — mint lehetséges választás — a rendszeres metonimikus eltolódás, vagyis a ‘tárgyaknak’ és ‘tereknek’ jutó kitüntetett szerep (a ‘fürdőköpeny’, a ‘szék’, a ‘dívány’, a tárgyak, ill. a szereplők közötti fizikai ‘távolság’ stb.). Ezért célszerű a forgatókönyv meghatározásába beépítenünk a mintára vonatkozó „elképzelés” mozzanatát: adott eseménysor-típushoz a nyelvi megvalósításnak nem csupán egyetlen mintája rendelhető hozzá.

⁶ Bár tökéletesen „neutrális”, nem-konnotatív szöveg nem állítható elő, elbeszélő diskurzusban közelíthetünk hozzá a narrátor által képviselt „közvettség” kiiktatásával. L. ezzel kapcsolatban Skutta Franciska tanulmányát a jelen kötetben.

Most visszatérhetünk ahhoz az empirikusan igazolható és a fentiekben már illusztrált tényhez, hogy a szöveg bizonyos szekvenciái megfeleltethetők tipikus eseménysoroknak. Az „elbillenő” forgatókönyvek esetében az eseménysorok és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi minták a tipikus jelleghez képest mintegy „derivátumként” jelennek meg. Itt azonban az eltérések már nem a stíláriis/konnotatív variáció felületibb szintjén helyezkednek el. A módosulás mélyebb: a „kiváltó”, „továbbvivő” és „telítő” mozzanatokhoz hozzáadódnak „eltérítő”/„elbillentő” mozzanatok.

Az elbillentő mozzanatok osztályozásához válasszuk a négy művelet tanát, amelyet a neutrális kifejezés módosulásának értelmezésére az ókori retorika dolgozott ki, majd a liège-i μ -csoport is alapul vett.⁷ Eszerint a módosított kifejezés négyféleképpen jöhet létre: az eredeti, semleges kifejezést a *hozzáadás*, az *elvétele*, a *helyettesítés* vagy a *helycsere* műveletének vetjük alá. „Elbillenő” sorokra könnyen vehetnénk példákat a mindennapi életben lefolyó cselekvések és cselekvéskísérletek, eltorzult, sikerületlen vagy átalakulóban levő rítusok, konvencionális aktusok köréből — válasszuk azonban ezúttal az irodalmat, ahol a konstruált cselekvéssorok és a nekik megfelelő nyelvi minták szimbolikus jelentéssel telítődnek, és adott szövegvilágban egymással is összefüggve gazdagíthatják tudásunkat a forgatókönyv által implikált megformálási szintek belső változatosságáról, szinkrón és diakrón értelemben egyaránt. Így a választott korpusz bizonyos szekvenciáit fogjuk módosított kifejezésként, ill. egy módosított minta megvalósulásaként értelmezni, alkalmazva az említett csoportosítást, amelyet a régebbi és az újabb retorika egyaránt a „materiális” lehetőségeket kimerítő osztályozásként mutat be.

Az anyagunkban talált forgatókönyv-lenyomatok gyakran mutatnak „standard” elvárásunkhoz képest valamilyen többletet: a nyelvi ábrázolás alapjául szolgáló minta valahogyan kibővült. (A retorikai módosító műveletek közül legtöbbször a hozzáadás művelete érvényesül szövegünkben.) Ez a bővülés több módon is lehetséges; legegyszerűbben úgy, hogy az egyik — egyébként szokásos — mozzanat megismétlődik. Az „esküvőről” szóló novella valójában bizarr történetet ad elő; a forgatókönyvben ez többek közt úgy mutatkozik meg, hogy a ‘hivatalos egybekelés’ mozzanatára kétszer is sor kerül, de az első alkalommal sikertelenül, vö. T 170 *Anyakönyvi hivatal* → T 181 *Most honnan vegyek egy tanút? (...)* [X szereplő:] — *Beugrik egy altiszt.* [Narráció:] *Ebben megnyugodtak. És a kis társaság elindult a Tanács épülete felé.* Az első alkalommal a rítus nem folytatható bizonyos feltétel teljesedése nélkül: T 170 [Turcsányi:] — *Fiúk! Rémes kátyúba kerültem! Harminc forint kell, anélkül nem megy.* Az ismétlődés

⁷ Vö. Dubois et al. 1970: 23 és 45–46. Az elvre és a terminológiára nézve l. Quintilianus, *Institutio oratoria*, I,5,38–41; az antik szerző a négy művelet neveként az *adiectio*, *detractio*, *immutatio* és *transmutatio* kifejezéseket használja.

magyarázata bonyolultabb a „Dolgozatírás” c. elbeszélésben (T 273, 1. fentebb), ugyanis itt maga az elbeszélő (a dolgozatíró lány) tudata kettőződik meg átmenetileg: képzeletében a *[tanterembe az ablakon át beugráló] fiúk (...) szedik össze a dolgozatfüzeteket*, majd visszatér a szokásos percepció: *Végig az osztályban üresek voltak a padok. Mintha Magdalenics már írás közben összeszedte volna a dolgozatfüzeteket.*

Az ismétlésen és a különböző motívumok keltette kettőzésekén túl a „hozzáadás” művelete nehezebben leírható képleteket is eredményezhet. Az „esküvőről” szóló történetben a torzítás nem merül ki az ismert rítus kiforgatásában: valójában a mintához hozzáadódik saját negatív tükörképe, és így valami mássá épül át, mint aminek indult. Ez a második, hozzáadott eseménysor nem tipikus, hanem éppen mint az esküvői forgatókönyv leképezésének fonákja nyeri el strukturális helyét a szövegben, mint ‘távolodás’ az esküvő által implikált ‘közeledés’ után. (Az új szerkezeti egység a forgatókönyvet képviselő szekvencia „telítő” mozzanatában, az eszpresszójelenetben gyökerezik [vö. fentebb, (1c)]: T 186 *[Turcsányi mint új férj:] — nem akarok köztetek élni ... engedjenek vissza oda!*⁸)

A szövegben ábrázolt tipikus eseménysorok kibővíülhetnek más — tipikus vagy nem tipikus — eseménysorokkal olyan formában is, hogy a különböző mintázatok összeszővődnek. Irodalmi elbeszélésekben gyakori — így van ez az általunk választott Mándy-novellákban is —, hogy az alapszekvenciában megjelenített, tipikus és társadalmilag kodifikált cselekvési sorokra utaló forgatókönyv eredeti konvencionális jelentéséhez a „hozzáadott”, az eredetit átszővő struktúrák révén csatlakozik egy új, nem-konvencionális jelentés. Esetünkben talán azt mondhatnánk, hogy a beszótt idegen mintázatok a tipikus cselekvési sort — „esküvő”, „dolgozatírás” — fontosságában mintegy relativizálják, konvencionálisában „kényelmetlennek” tüntetik fel, bár a forgatókönyv-minta az elbeszélésben stabil vázként megőrződik. Idézzük fel az esküvőről szóló novella kezdetét: T 166 *Először a tanúk jöttek — Zsámboky a Mária Terézia tér felől, Fabulya a Körútról. Csak Turcsányi és a menyasszonya nem voltak sehol. A tanúk — és egyébként Turcsányi is — részei egy lazán strukturált világnak, mind a Rádió körül gravitálnak, és a hozzáadott, nem forgatókönyvszerű történet, amely azt adja elő, hogyan hajszolnak innen munkát és pénzt, és amely párhuzamosan folyik a *harminc forint* megszerzésének bonyodalmaival, értésünkre adja, hogy a sarkaiból némileg kifordított *esküvő* a szereplők számára milyen —*

⁸ Az *oda* szó értelmét korábbi célzásokból fejtjük meg, vö. T 167 — *Igaz, hogy Turcsányi volt a diliházban? — Flepnije is van, nekem megmutatta.* A korábbi forgatókönyv mintegy visszafelé forgatásának explicit jelzése a hozzáadás művelete által generált szekvenciában: T 185 *[Turcsányi] Minden szavával, minden mozdulatával távolabb került a másiktól [= feleségétől].*

még bizarrabb — univerzumba illeszkedik. Hasonló ellensúlyt jelenthetnek a forgatókönyv konvencionálisával szemben a képzelet játéka. Így születik meg a „Dolgozatírás” elbeszélőjének képzeletében egy „elbillentő” képsor:

(4) T 269 *Szépen lassan fölírtam a címet. A tavasz. Aztán csak néztem a fehér lapot. Miről írjak? Kiről? Talán arról a fiúról az uszodából? De hiszen az nyáron volt. Ennek meg itt az a címe, hogy: A tavasz.*

Ez a forgatókönyv-mintával párhuzamos mintázat épül ki önálló, nem-konvencionális, a dolgozatíró fantáziájában lepergő történetté (T 273 *a fiúk mind bent vannak az osztályban, szedik össze a dolgozatfüzeteket*, vö. (2c) fentebb), és konfliktust teremt egyazon szereplő számára konvencionális és nem-konvencionális világ között.

A narrátor a képzeletben futó „párhuzamos” eseménysort valóságos történetté emeli a „Lány az uszodából” c. elbeszélésben, sőt ez a második, előre nem látott, a fő szekvenciának mintegy réseibe illeszkedő sorozat szinte egy újabb forgatókönyv lenyomatává lesz, amely ismét alkalmas arra, hogy nem várt diszsonancia-érzést keltsen az alap-forgatókönyv percepciójában. A fentebb (3) alatt idézett sorozat a „randevú”-nak nevezhető forgatókönyvnek mintegy pozitív oldalát tárja elénk; azonban már a (csak lassan kiépülő) „kiváltó” mozzanatba beékelődik egy „elbillentő” mozzanat, amelyből később a történetnek egy váratlan dimenziója bomlik ki:

(5) T 201-2 — *Holnap feljön valaki (...)* [Elbeszélő szöveg:] *Apa meg anyja megbeszéli a dolgot. Megbeszéli, hogy hát akkor mi lesz holnap (...)* — *Hány órákor menjünk el? — hallani anyát (...)* — *Ötkor menjetek el.*

Any és *apa* tehát távol vannak, de mégis jelen, először *a fiú* és *a lány* dialógusában, majd nyomban ezután *a fiú* képzeletében, hogy onnan szinte természetességgel kilépve haladjanak előre egy önállósult párhuzamos eseménysor (ideiglenes délutáni száműzetésük) szaggatott fonalán:

(6) T 203-4 [A lány:] — *Azt mondta, a szüleivel lakik (...)* *Hol vannak? Moziba küldte őket?* [Narráció⁹:] *Hol vannak? A fiú keze lecsúszott a lány válláról. Érezte, látta azt a kettőt, ahogy összekapaszkodva mennek az utcán. Anya, aki egy szó nélkül ment el hazulról, és apa, aki lázadozott. Most is méltatlankodik. [Apa:] — Nem, a Vargákhoz nem megyek stb.*

⁹ A narrátor az alaptörténetet a fiú nézőpontjából adja elő, és a két eseménysor közötti határt éppen az jelzi, hogy a nézőpont ismét a narrátoré lesz: **Most is méltatlankodik** (Hasonló módon T 207 *Föl kéne gyújtani a kisvillanyt, gondolta a fiú. Hány óra lehet? Apák talán mégis fölmentek valakihez. || Apa egy ajtó előtt áll. — Még egyszer csöngetek.*)

A szülők presszó és ismerősök közötti ödöngése ismerős mintából táplálkozik: a „városi üresjárat” forgatókönyve ez, amely a narráció különböző szintjein hozzátapad a „randevú” forgatókönyvéhez, és ennek egyébként konvencionális eseménysorát a fiú számára kínos élménnyé változtatja.¹⁰ A minták összeszövődése természetesen azért lehetséges, mert azonos vagy rokon szemantikai jegyek ismétlődése révén ugyanakkor külön is tarthatók, tehát a befogadó önálló szekvenciákként tudja őket regisztrálni.¹¹

A „hozzáadás” műveletének változatai után lássunk most egy példát arra, hogy a tipikus eseménysor nyelvi leképezését szolgáló mintában valamelyik alkotóelem szintjén helyettesítés történik, vagyis az események — legalábbis két határpont között — nem úgy folytatódnak, ahogyan vártuk. A „Dolgozatírás” c. novellában — mint (2)-ben jeleztük — felismerjük a „kiváltó”, „továbbvivő” és „telítő” mozzanatok, amelyek a „dolgozatírás” nevű forgatókönyv azonosításához szükségesek; láttuk továbbá, hogyan adódik hozzá az iskolai munka rituális ábrázolásához egy másik, a főszereplő fantáziájából adódó minta. Mielőtt azonban ez utóbbi kiépülne, tanúi vagyunk a dolgozatíró leány töprengésének, midőn a tavaszról készülő dolgozat közhelyei minduntalan behelyettesítődnek a *nyár* és az akkor kötött ismeretségek emlékképeivel. Vö. (4), valamint

(7) T 269 *Elkezdtém írni. „Az ember szívét örömmel tölti el az a szó, hogy tavasz. Napfényes reggel, madárdal ...” Egy iskolai rendezvényen találkoztam újra Szöröstalpú Jupiterrel [egy nyári ismerős neve].*

Jellegzetes sorrendi változás, az elemek konvenció által rögzített helyének felcserélése is előfordul anyagunkban, éppen a konvenció felborulásának jeleként. Gondoljunk vissza az „esküvő” forgatókönyv-mintájának bevezetésére, ahol a rítus teljes előkészítése megtörténik, kivéve a főszereplők bevonulását — ők oly későn érkeznek, hogy az már a rítus megtartását veszélyezteti:

(8) T 166-9 *Először a tanúk jöttek (...) Csak Turcsányi és a menyasszonya nem voltak sehol (...) Fabulya hirtelen körülnézett. — Hol van ez az állat Turcsányi? Mit gondol, meddig várunk?! [Zsámboky:] — Talán meggondolta*

¹⁰ Hogy az olvasónak efelől ne legyen kétsége, a két tipikus eseménysor egy-egy utószekvenciában folytatódik, amelyek a novella végén összefutnak. Mivel ezek is tipikusak, nevet is adhatunk nekik, pl. „kellemetlen látogató elutasítása” és „udvariatlan sürgetés”. A konvencionális „telítő” mozzanatot („randevú”, (3c)) követi tehát T 208–9 [A lány:] — *Be lehet menni a fürdőbe? [A fiú:] — Igen, hogyne (...) [Narráció:] Árnyék az ajtó üvegjén (...) Az ajtó résnyire megnyílt. A résben megjelent apa arca (...) [A fiú:] — Menjetek (...) [Narráció:] Apa arca egy pillanat alatt szétesett (...) Anya is meglódult odalent (...) A fiú utánuk nézett. — Lefelé, az üres lépcsőkre. Aztán megfordult, és fölrántotta a fürdőszoba ajtaját. [A fiú a lányhoz:] — Mi lesz már! [Szöveg vége.]*

¹¹ Vö. az üzenet szemantikai izotópiájának fogalmával Greimas elméletében (1966: 70). A fogalom megalapozásához l. már korábban Katz—Fodor 1963: 193 skk.

magát (...) [Narráció:] Lementek a sarokig. Turcsányi még mindig nem jött, sem a menyasszonya (...) Fabulya fél kézzel átölelte a fát. — Ott jönnek!
[Narráció:] *Egymásba kapaszkodva jöttek. Turcsányi és a menyasszonya.*

Hozzátehetjük, hogy ugyanebben a forgatókönyv-mintában a ‘harminc forint beszerzése’-ként elnevezhető aktus a cselekvések sorában szintén későbbre kerül a vártnál, és mint láttuk, ez a késedelem is veszélybe sodorja a rítust.

Utoljára hagytuk az „elvétel” retorikai műveletét, a forgatókönyv valamely lényeges mozzanatának megszüntetését. Példaként szolgálhat Mándy Iván egy rövid írása, az „Amsel-lakás”¹², amelynek eseménysora egy telefonbeszélgetés forgatókönyvének felel meg. A beszélgetés tartalma a már megszokott módon távolodik a konvencióktól, sőt a valószerűségtől is, míg végül maga a beszélgetés is befejezetlen marad; a szövegből kitűnik a forgatókönyv elbillenésének szimbolikus jelentése, a szereplők kapcsolatának megszakadása:

(9) *Beleordítottam a kagylóba.*

— *De hát nem utazom!*

A nevetés elakadt (...)

Belebújtam a kagylóba. Prüszköltem, kiabáltam.

— *Hall engem?! Zsóka!*

Valósággal rászorítottam a fülemre. De most már nem volt hang.

Én meg csak álltam kezemben a kagylóval abban az irtózatosan éles fényben. [Szöveg vége.]

Miután a fentiekben áttekintettük a forgatókönyv által implikált eseménysorokhoz tartozó nyelvi minták néhány változatát, utaljunk végül egy olyan tényezőre, amelyet a „forgatókönyv külső kontextusának” nevezhetnénk. Tudjuk, hogy az eseménysorok és a minták nem csupán belső szerkezet szerint működnek, hanem bekapcsolódnak külső összefüggésekbe, és maga ez a kapcsolódás is vizsgálat tárgyává tehető. Tekintettel dolgozatunk témájára, itt csak egyetlen vonatkozást említünk. Az irodalom meggyőzően mutatja meg a forgatókönyvnek azt az — immár más értelemben vett — „elbillenését”, amikor a kontextus, a forgatókönyvet körülvevő világ visszahúzódik, s ezáltal egészében veszíti értelmét a forgatókönyv. Egyetlen példát: a „Godot-ra várva” két főszereplője, Estragon és Vladimir egyéb cél híján csupán azért próbálgatnak hosszasan egy pár cipőt, hogy önmaguk számára létezésüket bizonyítsák.¹³ Ily módon — tágabb

¹² In: Mándy Iván: *Álom a színházról*. Budapest: Magvető Kiadó, 1977. 153–56. o.

¹³ *ESTRAGON: On trouve toujours quelque chose, hein, Didi, pour nous donner l'impression d'exister?* Samuel Beckett: *En attendant Godot*. Paris, Les Éditions de Minuit, 1952. 116–17. Ezt a darabot annál indokoltabb itt említenünk, mivel megcsonkított forgatókönyvek együttesének is tekinthető (a két „hős” így fel sem tudja magát akasztani, mert a kötél elszakad, i. m. 162).

kitekintésként is — javasoljuk forgatókönyv és kontextus illeszkedésének tipológiáját a szövegleírás szempontjaként.

Irodalomjegyzék:

- Beaugrande, Robert-Alain de—Dressler, Wolfgang Ulrich 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Dubois, Jacques et al. 1970. *Rhétorique générale*. Paris: Larousse.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Katz, Jerrold J.—Fodor, Jerry A. 1963. „The Structure of a Semantic Theory”. In: *Language* 39. 170–210.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.